

พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจนฺโท ป.ธ. ๔)

(พ.ศ. ๒๓๕๕ - ๒๔๗๕)

ชาติภูมิ

พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจนฺโท ป.ธ. ๔) เกิดวันที่ ๒๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๕๕ ซึ่งตรงกับวันศุกร์แรม ๑๐ ค่ำ เดือน ๔ ปีมะโรง ที่บ้านหนองไหล ซึ่งตั้งอยู่ห่างจากเมืองอุบลราชธานี (สมัย พ.ศ. ๒๓๕๕ ยังไม่ได้กำหนดให้มีตำบลและอำเภอ) ไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ประมาณ ๑๕ - ๑๖ กิโลเมตร เป็นบุตรคนที่หนึ่งในจำนวน ๑๑ คน โยมบิดาเดิมชื่อ สอน สกุล สุขสร มีตำแหน่งเป็นกรมการเมืองอุบลราชธานี ต่อมาได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็น หลวงสุโกสุประการ โยมมารดาชื่อ แก้ว (พระอุบาลีคุณูปมาจารย์, ๒๔๖๕ : ๓)

บรรพชาและอุปสมบท

พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจนฺโท) บรรพชาเป็นสามเณรเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๑ (ขณะที่อายุได้ ๑๓ ปี) ที่วัดบ้านหนองไหล โดยมีพระอธิการโศดาเป็นพระอุปัชฌาย์ แล้วเข้ามาจำพรรษาที่วัดศรีทอง (วัดศรีอุบลรัตนารามในปัจจุบัน) เป็นสามเณรอยู่ ๗ ปี ก็สึกออกไปช่วยงานโยมบิดา พ.ศ. ๒๔๒๐ (เดือน ๖ ขึ้น ๑๕ ค่ำ) อุปสมบทเป็นพระภิกษุที่วัดศรีทอง โดยมีท่านเทวธมฺมิ (ม้า) เป็นพระอุปัชฌาย์ และเจ้าอธิการสี วัดไชยมงคลเป็นพระกรรมวาจาจารย์

การศึกษาเล่าเรียน

พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจันโท) เริ่มเรียนหนังสือขณะที่เป็นสามเณรอยู่ที่วัดบ้านหนองไหล่ โดยมีพระเคนซึ่งเป็นญาติเป็นผู้สอน เมื่อเข้ามาจำพรรษาที่วัดศรีทองกับท่านเทวธมฺมี (ม้าว) ก็ศึกษาเล่าเรียนท่องบทสวดมนต์จนจบตามหลักสูตรของวัด เรียนภาษาไทย จนอ่านออกเขียนได้ เรียนเลขจน บวก ลบ คูณ หหารได้ เรียนไวยากรณ์แต่เพียงย่อ ๆ พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจันโท) ได้เล่าถึงการศึกษาเล่าเรียนของท่านไว้ว่า

“...ครั้นอัฐตโนเข้าไปอยู่วัดศรีทอง ถี้ออุปัชฌายะในสำนักท่านเทวธมฺมี อยู่ศึกษาเล่าเรียน

ท่องสวดมนต์จบตามหลักสูตรของวัด หนังสือที่เป็นสกภาษาขำนาญ เรียนหนังสือไทยอ่านออก

เลข บวก ลบ คูณ หหารได้ เรียนไวยากรณ์ แต่ย่อ ๆ ไม่สู้ได้ความนัก เรียนลำบากเพราะไม่เข้าใจ

ความ เรียน ไปอย่างนั้นเอง อาศัยแต่ท่องให้ขึ้นปากขึ้นใจไว้เท่านั้น แล้วท่านอุปัชฌายะให้เรียน

แปลปาดิโมกข์ เรียนจบแล้วไม่เข้าใจ กลับเรียนตั้งต้นไปใหม่ เป็น ๒ จบ แต่เป็นสามเณรเล่าเรียน

อยู่ได้ ๗ ปี อายุย่างเข้า ๑๕ ปี กำลังเรียนมูลกัจจายน์ แต่พะเอิญต้องสึกไปตามโยม...”

(พระอุบาลีคุณูปมาจารย์, ๒๔๖๕ : ๕)

นี่คือสภาพการศึกษาเล่าเรียนของพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ในระหว่างบรรพชาเป็นสามเณรอยู่ที่วัดทองเมืองอุบลราชธานี ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๑๑- ๒๔๑๖

ในช่วงเวลาที่อุปสมบทเป็นพระภิกษุจำพรรษาอยู่ที่วัดศรีทอง ๔ พรรษาแรก (พ.ศ. ๒๔๒๐ – ๒๔๒๓) ก็ศึกษาเล่าเรียนกับท่านเทวธมฺมี (ม้าว) ซึ่งเป็นพระอุปัชฌาย์ โดยการฝึกการท่องสวดมนต์ เรียนมูลกัจจายน์

ในระหว่าง พ.ศ. ๒๔๒๔ – ๒๔๓๐ ได้เดินทางเข้ามาศึกษาเล่าเรียนในกรุงเทพมหานคร โดยพำนักอยู่ที่วัดบูรณสิริมายาราม วัดเทพศิรินทราวาส และวัดบุปผาราม ตามลำดับ ได้ศึกษาเล่าเรียนในสำนักเรียนของวัดดังกล่าว ในที่สุดก็สามารถสอบได้เปรียญธรรม ๓ ประโยค (พระอุบาลีคุณูปมาจารย์, ๒๔๖๕ : ๑๑)

พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจันโท) ได้กล่าวถึงการศึกษาเล่าเรียนในช่วงเวลาที่อยู่ในกรุงเทพฯ ไว้บางตอนว่า

“...เมื่อได้เปรียญ ๓ ประโยค อุตฺตโนได้ ๕ พรรษาแล้ว อายุเข้า ๓๐ แล้วการเล่าเรียน
ของอุตฺตโนนับว่าสำเร็จลงเพียงนี้ ในระหว่าง ๕ ปี ที่อุตฺตโนกำลังเล่าเรียนอยู่น่ายินดีสมกับคำที่
อุตฺตโนอธิษฐานได้ จำเพาะพระพักตร์ พระแก้ว คือ ตั้งสัตยาธิษฐานว่า ข้าพเจ้าตั้งใจจะเข้ามาเล่า
เรียน เพื่อประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา ถ้าวาสนาสามารถจะเป็นคุณเป็นประโยชน์แก่พระพุทธ
ศาสนาได้ต่อไป และขอให้ข้าพเจ้าประสบพบเห็นแต่ท่านที่เป็นนักปราชญ์ อาจจักแนะนำให้
ข้าพเจ้ามีความรู้ความฉลาด ถ้าไม่มีวาสนาในทางบำรุงศาสนาแล้ว ความปรารถนานี้อย่าให้สำเร็จ
เลย...ขอที่ตั้งอธิษฐานไว้นี้นับว่าสำเร็จบริบูรณ์ แต่ความรู้จะให้เชี่ยวชาญไม่ได้ด้วยตัวเอง ด้วยมา
จับเรียนหนังสืออายุเข้า ๒๖ แล้ว รู้ได้เพียงนี้ก็นับว่าเป็นลาภอันสำคัญ...”

(พระอุบาลีคุณูปมาจารย์, ๒๔๖๕ : ๑๑)

นี่คือภาพความสำเร็จและความรู้สึกพึงพอใจเกี่ยวกับการศึกษาเล่าเรียน ในส่วนคำอธิษฐานต่อหน้า
พระพักตร์พระแก้วมรกตนั้น ก็เนื่องมาจากในเบื้องต้นที่เข้ามาพำนักอยู่ในกรุงเทพมหานครนั้น ได้ไปกราบ
นมัสการพระแก้วมรกตและตั้งจิตอธิษฐานว่าขอให้การศึกษาเล่าเรียนบรรลุผลสำเร็จตามคำแนะนำของ
พระอุปัชฌาย์ (ท่านท้าวหม่อม ม้าว) ที่บอกไว้ก่อนที่จะเดินทางเข้ามากรุงเทพฯ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๔

ต่อมาประมาณปีพ.ศ. ๒๔๓๕-๒๔๓๘ ได้เข้ามาจำพรรษาอยู่ที่วัดพิชยดิตาราม กรุงเทพฯ ก็ศึกษาหา
ความรู้ได้เพิ่มเติม จนสอบได้เปรียญธรรม ๔ ประโยค ในปีพ.ศ. ๒๔๓๗

สมณศักดิ์

พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจันโท) ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์ตามลำดับดังนี้

พ.ศ. ๒๔๓๓ พระครูวิจิตรธรรมภาณี (พระครูสัญญาบัตร)

พ.ศ. ๒๔๔๒ พระญาณรักจิต

พ.ศ. ๒๔๕๑ พระเทพโมลี

พ.ศ. ๒๔๕๘ ถูกลดสมณศักดิ์จากตำแหน่งพระเทพโมลี

- พ.ศ. ๒๕๕๕ พระธรรมธีรราชมหามุนี (เทียบชั้นเทพ)
- พ.ศ. ๒๕๖๖ พระโพธิวงศาจารย์
- พ.ศ. ๒๕๖๘ พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (เอนก นาวิกมูล, ๒๕๔๐ : ๑๕๖)

ผลงานสำคัญ

พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจันโท) มีผลงานมากมาย ขอนำมากล่าวไว้เฉพาะที่สำคัญดังนี้

1) การปกครองวัด ได้แก่

- พ.ศ. ๒๕๓๒ เจ้าอาวาสวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ราชวรมหาวิหาร กรุงเทพมหานคร (นครจำปาศักดิ์ เป็นอาณาเขตของประเทศไทยสมัยนั้น)
- พ.ศ. ๒๕๓๕ เจ้าอาวาสวัดสุปฏิหาราม อำเภอเมืองอุบลราชธานี จังหวัดอุบลราชธานี
- พ.ศ. ๒๕๔๗ เจ้าอาวาสวัดบรมนิวาส กรุงเทพมหานคร
- พ.ศ. ๒๕๗๑ ได้ไปครองเจดีย์วัดหลวง จังหวัดเชียงใหม่

2) การปกครองคณะ ได้แก่

- พ.ศ. ๒๕๓๑ เจ้าคณะสังฆปาโมกข์ เมืองนครจำปาศักดิ์
- พ.ศ. ๒๕๓๓ เจ้าคณะใหญ่นครจำปาศักดิ์ เมืองนครจำปาศักดิ์
- พ.ศ. ๒๕๔๒ เจ้าคณะมณฑลอีสาน ผู้นำที่วัดสุปฏิหาราม อำเภอเมืองอุบลราชธานี จังหวัดอุบลราชธานี
- พ.ศ. ๒๕๕๑ เจ้าคณะมณฑลจันทบุรี
- พ.ศ. ๒๕๕๒ เจ้าคณะมณฑลราชบุรี
- พ.ศ. ๒๕๕๓ เจ้าคณะมณฑลหัวเมืองกรุงเทพฯ

นอกจากนี้ก็เคยเป็นผู้ช่วยสมภารวัดเทพศิรินทราวาส กรุงเทพฯ และเคยเป็นกรรมการ มหามกุฏราชวิทยาลัย (เอนก นาวิกมูล, ๒๕๕๐ : ๑๕๕-๑๕๖)

3) การสร้างและบูรณะวัด ได้แก่

๓.๑ วัดสุกรัตนาราม โดยร่วมมือกับพระสงฆ์และประชาชน สร้างวัดขึ้นในพื้นที่ป่าดง ที่อยู่ระหว่างวัดบ้านค้อกับบ้านหวาง ตำบลคูเมือง อำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี เริ่มลงมือปรับพื้นที่ดิน ถางป่า เมื่อกลางปี พ.ศ. ๒๔๔๐ ขอดังเป็นสำนักสงฆ์ เมื่อพ.ศ. ๒๔๔๒ ได้ขอพระราชทานวิสุงคามสีมา และผูกพัทธสีมาเมื่อพ.ศ. ๒๔๕๐ นับว่าเป็นวัดที่ถูกต้องตามกฎหมาย ตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา ถ้านับถึงปัจจุบัน วัดสุกรัตนารามก็มีอายุร้อยปีเศษแล้ว

๓.๒ วัดสิริจันทรมิตร พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ และพระครูปลัดอ่ำ พร้อมด้วยญาติโยม ได้ร่วมกันสร้างวัดขึ้นที่เชิง “เขาบ่องาม” อำเภอเมืองลพบุรี จังหวัดลพบุรี เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๕ พร้อมทั้งสร้างพระพุทธรูปปางใหญ่ขึ้นระหว่างเชิงเขา โดยตั้งชื่อว่า “พระพุทธรูปภาคัมภยมพุทธรูปกาล” ส่วนวัดตั้งชื่อว่า “วัดเขาพระงาม” จนถึง พ.ศ. ๒๔๖๗ ได้ทรงพระกรุณาพระราชทานนามใหม่ว่า “วัดสิริจันทรมิตร” ปัจจุบันเขียนเป็น “วัดสิริจันทรมิตร”

๓.๓ บูรณะวัดบรมนิวาส โดยการปรับปรุงบริเวณอาคารสถานที่และสร้างกุฏิใหม่เพิ่มขึ้นหลายหลัง เช่น

พ.ศ. ๒๔๔๕ สร้างกุฏิปัทมราช

พ.ศ. ๒๔๕๓ สร้างกุฏิยุทธานุ

พ.ศ. ๒๔๕๗ สร้างศาลาการเปรียญชื่อ ศาลารูปหงษ์ ๒๔๕๗

พ.ศ. ๒๔๖๑ สร้างกุฏิเพิ่มโชฎึก

พ.ศ. ๒๔๖๕ สร้างกุฏิห้องดำรง ธรรมมาชีวะ ๒๔๖๕

ฯลฯ

๓.๔ วัดเจดีย์หลวง โดยการบูรณะพระเจดีย์หลวง จังหวัดเชียงใหม่

4) การตั้งโรงเรียนสอนหนังสือไทยในบริเวณเมืองอุบลราชธานีและมณฑลอีสาน พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจันโท) นับได้ว่าเป็นผู้แนวคิดที่กว้างไกลมากโดยเฉพาะ ในด้านการศึกษาทั้งภาษาไทยและบาลี หากในสมัยปัจจุบันก็เรียกได้ว่า เป็นผู้มี “วิสัยทัศน์” ที่เยี่ยมยอดมาก ดังจะเห็นได้จากเมื่อประมาณปี พ.ศ. ๒๔๓๒ ขณะดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดมหาธาตุยาราม เมืองนครจำปาศักดิ์ และเป็นเจ้าคณะสังฆปาโมกข์ เมืองนครจำปาศักดิ์นั้น ก็ได้จัดตั้งโรงเรียน “บูรพาสยามเขตต์” ขึ้นที่วัดมหาธาตุยาราม สอนทั้งภาษาบาลีและภาษาไทย

ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๘ - ๒๔๓๙ ขณะที่พำนักอยู่ในกรุงเทพฯ ในช่วงเวลาดังกล่าว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระบรมราชโองบายที่จะขยายการศึกษาเพื่อทวยราษฎร์หรือ การตั้งโรงเรียนสอนหนังสือไทยสำหรับราษฎรออกไปให้กว้างขวางทั่วพระราชอาณาจักร พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจันโท) ก็ได้รวบรวมหนังสือแบบเรียนทั้งภาษาไทยกับภาษาบาลีไว้เป็นจำนวนมาก เมื่อได้หนังสือมากจนคิดว่าเพียงพอแล้วก็ได้พาคณะศิษย์จำนวน ๖ รูปคือ พระมหาอ้วนดิสุโส (สมเด็จพระมหาวิรวงศ์ อ้วน ดิสุโส) พระมหาแก้ว อินทวังโส พระมหาล้อมมัญจาคีรี พระปลัดหรั่ง พระใบฎีกาและพระเทียบ ออกเดินทางจากกรุงเทพฯ มาเมืองอุบลราชธานี อันเป็นที่ตั้งที่ว่าการมณฑลลาวท้าว ซึ่งมีพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ เป็นข้าหลวงต่างพระองค์สำเร็จราชการมณฑลในช่วงเวลานั้น

พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจันโท) พร้อมคณะได้พำนักที่วัดสุปัฏนาราม ได้บูรณะซ่อมแซมสิ่งก่อสร้างให้เป็นระเบียบเรียบร้อย พร้อมทั้งสร้างอาคารเรียนและทำพิธีเปิดเรียน เมื่อวันที่ ๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๔๐ ให้ชื่อว่า “โรงเรียนอุบลวิทยาคม” เปิดสอนทั้งภาษาบาลีและภาษาไทย นับเป็นโรงเรียนสอนหนังสือไทยแห่งแรกที่ก่อตั้งขึ้นในบริเวณเมืองอุบลราชธานี ที่จัดการสอนเป็นระบบที่เป็นโรงเรียนอย่างแท้จริง

หลังจากนั้นแล้ว พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจันโท) ก็ได้ดำเนินการจัดตั้งโรงเรียนสอนหนังสือไทยขึ้นในบริเวณเมืองต่าง ๆ อีกหลายโรงเรียน เช่น

พ.ศ. ๒๔๔๒ ตั้ง โรงเรียนอุดมวิทยากร ขึ้นที่วัดพระเหลาเทพนิมิต เมืองพนานิคม ขึ้นตรงกับเมืองอุบลราชธานี

ส่วนการจัดการศึกษาในเมืองอื่น ๆ ที่อยู่ในบริเวณมณฑลอีสาน พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจันโท) ก็มอบหมายให้คณะศิษย์ดูแลรับผิดชอบคล้ายกับทำหน้าที่ผู้ช่วยเจ้าคณะมณฑล ดังนี้

พระมหาอ้วน ติสฺโส เป็นผู้กำกับดูแลการจัดการศึกษาในบริเวณเมืองอุบลราชธานีและอำเภอใน
สังกัด

พระมหาทา กิตฺติวัฒนโธ เป็นผู้กำกับดูแลการจัดการศึกษาในบริเวณเมืองร้อยเอ็ดและอำเภอใน
สังกัด

พระมหาแก้ว อินทวังโส เป็นผู้กำกับดูแลการจัดการศึกษาในบริเวณเมืองนครจำปาศักดิ์

พระมหารัตน์ ฐฎฐปาโล เป็นผู้กำกับดูแลการจัดการศึกษาในบริเวณเมืองขุขันธ์ และเมืองสุรินทร์
รวมทั้งอำเภอในสังกัด

หลังจากนั้นการจัดตั้งโรงเรียนสอนหนังสือไทยในบริเวณเมืองอุบลราชธานี และเมืองอื่น ๆ ที่อยู่ใน
อาณาเขตมณฑลอิสานก็เจริญก้าวหน้าพอสมควร จนกระทั่งถึง พ.ศ. ๒๔๔๗ พระอุบาลีคุณูปมาจารย์
(จันทร์ สิริจนฺโท) จึงได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดบรมนิวาส

พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจนฺโท) ได้เล่าไว้ว่าเรื่องการจัดการศึกษาและการตั้งโรงเรียน
สอนหนังสือไทยในหัวเมืองต่าง ๆ ในบริเวณอิสานนั้น ได้เคยนำความขึ้นกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในวโรกาสที่ได้ “เข้าเฝ้าไปเฝ้า” ที่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ณ มุขกระดานด้าน
ตะวันออก ประมาณปลายปี พ.ศ. ๒๔๔๒ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว “...ทรงพระราช
ปรารภถึงการศึกษาเล่าเรียนที่ออกไปจัดการตั้งโรงเรียนขึ้นได้นั้น เป็นที่พอพระราชหฤทัยสมด้วยพระราช
ประสงค์...” (พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจนฺโท), ๒๔๖๕ : ๑๖) แล้วพระราชทานมณฑลอิสานให้
เป็นผู้อำนวยการเจ้าคณะมณฑล

จึงนับได้ว่า พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ เป็นผู้มีส่วนในการตั้งโรงเรียนสอนหนังสือไทยขึ้นใน
บริเวณเมืองต่าง ๆ ในมณฑลอิสานเป็นอย่างมาก

5) การอบรมสั่งสอนประชาชน

พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจนฺโท) นับได้ว่าเป็นผู้มีความรู้ความสามารถสูง มีความเฉลียว
ฉลาดปฏิภาณไหวพริบเป็นเยี่ยม เป็นนักเทศน์ที่มีสำนวนโวหารเป็นเยี่ยม ถ้าไม่มีเหตุการณ์ผิดปกติ ท่านจะ
แสดงพระธรรมเทศนาอบรมสั่งสอนทายก ทายิกา ที่มาทำบุญที่วัดในวันสำคัญ ๆ อยู่เสมอ โดยเฉพาะในวัน
พระที่อยู่ในช่วงเข้าพรรษาเมื่อเทศนาเสร็จแล้วก็ให้ศิษยานุศิษย์จัดพิมพ์เผยแพร่แจกจ่ายเป็นธรรมทานแก่
ผู้สนใจได้อ่านเพื่อเป็นการศึกษาหาความรู้เพิ่มเติมด้วย

โดยท่านมีคำริว่า คนที่มาฟังพระธรรมเทศนามีจำนวนไม่มากนัก ถ้าหากเอาเนื้อหาที่ได้แสดงพระธรรมเทศนาได้จัดพิมพ์เผยแพร่ จำนวนคนที่ได้อ่านได้เข้าใจเนื้อหาสาระของธรรมจะมีจำนวนเพิ่มขึ้นอีกมาก

จากการศึกษาค้นคว้าผลงานการแสดงพระธรรมเทศนาของพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจันโท) พบว่ามีผู้จัดพิมพ์แจกจ่ายเป็นจำนวนมาก เช่น

หนังสือพุทธคุณเทศนากับอริยสังกถา เป็นการรวบรวมคำแสดงพระธรรมเทศนาในวันพระระหว่างเข้าพรรษาที่วัดบรมนิวาส พ.ศ. ๒๔๖๖

หนังสือรัตนตรัยวิภาค เป็นคำบรรยายในการแสดงพระธรรมเทศนาในระหว่างเข้าพรรษาที่วัดบรมนิวาส เมื่อพ.ศ. ๒๔๖๘ พิมพ์ในงานศพนางสุน และนางสาวเปล่ง สิริอิศวรรักษ์ เมษายน ๒๔๗๑

หนังสือมงคลสุดท้ายบรยายและทศบารมีวิภาค เป็นคำบรรยายในการแสดงพระธรรมเทศนา ระหว่างเข้าพรรษา เมื่อพ.ศ. ๒๔๗๐ ที่วัดบรมนิวาส กรุงเทพฯ

หนังสือธรรมรัตนกถาม พิมพ์ในงานทำบุญศพพระยาไกรเพชร รัตนสงคราม พ.ศ. ๒๔๕๗

คำบรรยายธรรมดังกล่าวของพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจันโท) แม้จะแสดงไว้เป็นเวลาก่อนร้อยปีแล้ว ถ้าศึกษาอย่างละเอียดให้เข้าใจอย่างลึกซึ้งแล้ว แม้ในปัจจุบันก็จะเห็นได้ว่าเป็นสิ่งที่มีคุณค่ายิ่ง

ในส่วนที่เกี่ยวกับการแสดงพระธรรมเทศนานั้น พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจันโท) นับได้ว่าเป็นนักเทศน์ที่จะหาผู้เสมอเหมือนได้ยากยิ่ง สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (อ้วน ดิสฺโต) ซึ่งเป็นศิษย์ได้เล่าว่า แม้การมรณภาพก็มีสาเหตุมาจากการเทศน์นั่นเอง กล่าวคือระหว่างเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๔ ท่านได้เดินทางไปเขาสมอคอน จังหวัดลพบุรี โดยทางเรือเพื่อไปแสดงพระธรรมเทศนาที่อุบลิกา แจ็ก นิมนต์ไว้

ขณะที่ก้าวขึ้นประตูธรรมาสน์เพื่อแสดงพระธรรมเทศนาดังกล่าว เขาช้างขวาไปกระทบกับหัวเม็ดประตูธรรมาสน์ กระดูกขาหักอยู่บนธรรมาสน์นั่นเอง การแสดงพระธรรมเทศนาจึงเป็นยกเลิกไป คณะศิษยานุศิษย์ได้พากลับมารักษาตัวอยู่ที่วัดบรมนิวาส กรุงเทพมหานคร ทั้งแพทย์หลวงและแพทย์เชลยศักดิ์ (หมอเอกชน) ได้พยายามรักษาอย่างเต็มกำลังความสามารถแต่ก็ไม่ทุเลามีแต่ทรงกับทรุด แต่ท่านก็ไม่ได้แสดงอาการเศร้าโศกเสียใจ เพราะเป็นผู้มีจิตใจเข้มแข็งมาก

พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจนฺโท) ได้กล่าวถึงการเจ็บป่วยของท่านว่า “...เราเป็นนักเทศน์มีชื่อเสียงเมื่อข้าหักก็หักอยู่บนธรรมาสันเพราะขึ้นเทศน์จะหานักเทศน์ที่ไหนได้นอกจากเรา...” (พระพรหมณี, ๒๔๗๕ : ๕๑) หลังจากนั้น ท่านก็อาพาธกระเสาะกระแสะมาโดยตลอดจนมรณภาพเมื่อวันที่ ๑๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๗๕ เวลา ๑๑.๔๐ น. ณ กุฏิหอเขียววัดบรมนิวาส กรุงเทพฯ

6) ผลงานด้านการประพันธ์ นอกจากเป็นนักเทศน์ชั้นเยี่ยมแล้ว ผลงานด้านการประพันธ์ก็นับว่าเยี่ยมเช่นกัน แม้ว่าการงานต่าง ๆ ที่รับผิดชอบและที่ต้องปฏิบัติอีกมากมาย ไม่ว่าจะเป็นงานในตำแหน่งเจ้าอาวาส งานบูรณปฏิสังขรณ์วัดวาอาราม การสร้างถาวรวัตถุ การเป็นเจ้าคณะมณฑลและอื่น ๆ ก็มีมากมายอยู่แล้ว กระนั้นก็ดี พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ก็ได้เขียนหนังสือทั้งที่เป็นร้อยแก้วและร้อยกรองที่จัดพิมพ์เผยแพร่มีหลายเรื่อง อาทิ

ประเภทร้อยแก้ว ได้แก่

หนังสืออัตตประวัติ ซึ่งเป็นหนังสือที่กล่าวถึงประวัติของตนเอง กล่าวถึงวัยเด็กการบรรพชาและอุปสมบท การศึกษาเล่าเรียน การปฏิบัติงานในตำแหน่งต่าง ๆ จนถึงอายุ ๖๕ ปี ความยาว ๔๗ หน้า (ขนาด ๑๖ หน้ายก) พิมพ์แจกในงานทำบุญอายุครบ ๗๐ ปีบริบูรณ์ วันที่ ๒๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๖๕ โรงพิมพ์อักษรศรีสมิต พระนคร

หนังสือ นิสสัยโกศลวาทานุศาสน์และเขมสรณคมน์ วิธีเจริญสมณะและวิปัสสนาภูมิ นางเพ็ชรเกษรนิวาส (บุญเยี่ยม) พิมพ์แจกเป็นธรรมทานเมื่อพ.ศ. ๒๔๘๐

ฯลฯ

ประเภทร้อยกรอง ได้แก่

กาพย์ปู่สอนหลาน กาพย์หลานสอนปู่ กาพย์พระใหญ่เขาพระงาม กาพย์พระยาช้างฉัททันต์ กาพย์โลกนิติ กาพย์รถไฟ ฯลฯ

ผู้เขียนได้มีโอกาสอ่านหนังสือกาพย์รถไฟหลวง โดยภาษาภาคอีสานของพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจนฺโท) ที่นายเอนก นาวิกมูล นำมาพิมพ์ไว้ในภาคผนวก ๔ ของหนังสือ พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ สิริจนฺโท (จันทร์) นักปราชญ์จากแดนอีสาน ซึ่งนายเอนก นาวิกมูล เป็นผู้ค้นคว้าและเรียบเรียง พระอุบาลี

คุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจันโท) คบเขียนกาพย์ร่ายไฟหลวงขึ้นระหว่างเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๔๗๓ ถึงเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๔ (เพราะรัฐบาลเปิดเส้นทางรถไฟถึงสถานีรถไฟอุบลราชธานี เป็นครั้งแรกเมื่อวันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๓ และเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๔ พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจันโท) ได้รับอุบัติเหตุในคราวขึ้นแสดง พระธรรมเทศนาที่วัดเขาสมอคอน จังหวัดลพบุรี หลังจากนั้นก็อาพาธ กระเสาะกระแสะจนมรณภาพในที่สุด) กาพย์ร่ายไฟหลวง โดยภาษาภาคอีสานดังกล่าวมีความยาว ๓๔ หน้า เป็นการบรรยายสถานการณ์ต่าง ๆ ตั้งแต่สถานีหัวลำโพง สถานีสามเสน จนไปถึงสถานีที่ ๗๔ คือสถานีบึงหวาย และสถานีที่ ๗๕ คือสถานีรถไฟอุบลราชธานี (ตั้งอยู่ที่อำเภอวารินชำราบ) ขอยกมากล่าวบางตอน บทดังนี้ ฯลฯ

“...อยากทดลองแต่งกลอนแต่งกาพย์	ให้สุภาพฟังเล่นหม่วนหู
บมีครูแต่งไปคือ ๆ	บได้ซื้อความคิดของไฟ
ทางรถไฟอุบลโคราช	ของประหลาดแต่ก่อนบมี
มันเหลือคืออุบลกรุงเทพฯ	มันเป็นเขตรัทางยึดทางยาว
เดินตามคราวถึงเดือนจึงสอด	รถไฟทอดบเกินสองวัน
อัศจรรย์มันเร็วมันแล่น	ตั้งหากหม่นค่าจ้างบแพง
ขึ้นรถแดงชั้นสามขนาด	สิบสองบาทกรุงเทพฯ อุบล
ฝูงคนเฮา หาเงินเตรียมไว้	ยามใกล้ ๆ งานใหญ่ กรุงเทพฯ
บอกสำเนาไว้เพียงเท่านี้	เฮาจักซื้อบอกเหตุรายทาง
ไว้เป็นกลางไปมาจักสู้	คันขึ้นตู้รถหัวลำโพง
ได้แปดโมงพอดียามเช้า	คนนั่งเฝ้าเขาตีระฆัง
พอได้ฟังคนขับเปิดโหวด	เสียงโอด ๆ รถเล่นตามราง
มาตามทางที่สองเขาจอด	คือมาจอดที่จอดสามเสน
ตามเสกกลบูกาน เห็นว่า	ตั้งแต่เค้าเดินเอ็นสามเสน...

บ่ได้ซ้่าถึงบ้านบ่่งหวาย	รถมากายสถานีเขาตั้ง
รถมายัง ๑๔ พอดี	บอกไว้ที่บ่่งหวายบ้านเก่า
เฮาจักเหลาคำบ่่งคำหวาย	บ่่งเขาหมายกุดวังปากกว้าง
ไกล้แม่น้ำปากห่างบ่ไกล	ส่วนภายในใหญ่ยาวนานมาก...
รถบ่ซ้อออกเล่นตามตาราง	ไปเหม็ดทาง ๑๕ สูดยอด
ที่เขาจอดอำเภวารินทร์	อยู่ทักษิณอุบลเมืองใหญ่
อยู่ทิศใต้คนปากฝั่งมูล	เขาจึงพูนถนนลงท่า
เป็นสง่ารถเล่นบนาน	เล่านิทานวารินทร์ให้สู้อ...”

(เอนก นาวิกมูล, ๒๕๕๐ : ๒๕๕ - ๒๕๖)

นี่คือข้อความบางตอนจาก กาพย์รถไฟหลวง โดยภาษาภาคอีสาน ของพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจนฺโท) ที่ประพันธ์ไว้อย่างสมบูรณ์ทั้งเนื้อหาที่บรรยายสภาพการณ์ของสถานีรถไฟทั้งหมดจาก สถานีแรกคือหัวลำโพงจนถึงสถานีปลายทางคือ สถานีรถไฟอุบลราชธานี (ตั้งอยู่ที่อำเภวารินทร์ซำบาย) ใน ด้านภาษา ก็ใช้ภาษาไทยกลางกับภาษาไทยอีสานผสมกันได้อย่างเหมาะสม ทำให้จินตนาการภาพสถานีรถไฟ ทิวทัศน์ริมทางรถไฟ ผู้คน การทำมาหากิน หนองน้ำ ลำห้วย ได้อย่างน่าอัศจรรย์ยิ่งนัก เป็นการยากที่ ปุณชนคนธรรมดาจะประพันธ์ได้เช่นนี้

ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้คือ ผลงานที่สำคัญส่วนหนึ่งของพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจนฺโท) ซึ่ง ถือกำเนิดที่บ้านหนองไหล ตำบลหนองซอน อำเภอเมืองอุบลราชธานี จังหวัดอุบลราชธานี พ.ศ. ๒๓๕๕ อัน เป็นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งในช่วงเวลาดังกล่าวในหมู่บ้านตามชนบท ยังไม่มี โรงเรียน แม้จะมีวัดมีพระแต่พระภิกษุจำนวนน้อยเท่านั้นที่อ่านออกเขียนได้

การที่พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจนฺโท) บรรพชาเป็นสามเณรที่วัดศรีทองในเมือง อุบลราชธานี ได้ศึกษาเล่าเรียนภาษาไทยและภาษาบาลี ที่สำนักวัดศรีทอง ท่านเทวธมฺมี (ม้าว) ได้ ๓ ปี ก็สึก ออกไปทำงานช่วยโยมบิดา มารดา เมื่ออุปสมบทเป็นภิกษุ ก็จำพรรษาและเรียนหนังสือที่วัดศรีทอง เมื่อ เรียนรู้มากขึ้นก็อยากเรียนรู้ให้มากยิ่งขึ้นเพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อตนเอง และบ้านเมือง ก็เดินทางเข้ามา

กรุงเทพฯ เพื่อศึกษาหาความรู้เพิ่มเติมในราวปี พ.ศ. ๒๔๒๔ อันเป็นช่วงต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ต้องเดินทางกับคณะข้าราชการที่เดินทางมาราชการที่กรุงเทพฯ ใช้เวลาเดินทางประมาณ ๒ เดือนครึ่ง

เมื่อมาอยู่กรุงเทพฯ แล้วก็ตั้งใจศึกษาหาความรู้ จนสอบไล่ได้เปรียญธรรม ๓ ประโยค ก็กลับเมืองอุบลราชธานีอันเป็นบ้านเกิดเมืองนอน หลังจากนั้นก็ได้ปฏิบัติหน้าที่อันสำคัญหลายประการเป็นต้นว่า เจ้าคณะสงฆ์ป่าโมกษ์ เมืองนครจำปาศักดิ์ เจ้าอาวาสวัดมหาธาตุยารามเมืองนครจำปาศักดิ์ เจ้าอาวาสวัดสุปฏิณาราม เมืองอุบลราชธานี เจ้าคณะมณฑลอิสาน ฯลฯ

หลังจากนั้นที่เดินทางมาพำนักที่กรุงเทพฯ อีกครั้งพำนักอยู่หลายวัดจนปี พ.ศ. ๒๔๔๗ ได้เป็นเจ้าอาวาสวัดบรมนิวาสต่อมาได้เป็นเจ้าคณะมณฑลจันทบุรี เจ้าคณะมณฑลราชบุรี และเจ้าคณะมณฑลหัวเมืองกรุงเทพฯ

พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจันโท) มีผลงานมากมาย เช่น การก่อตั้งวัดการปกครองวัดในฐานะเจ้าอาวาส การปกครองคณะในฐานะเจ้าคณะมณฑล การตั้งโรงเรียน “อุบลวิทยาคม” (นับเป็นโรงเรียนสอนหนังสือไทยแห่งแรกที่จัดสอนอย่างเป็นระบบที่ได้จัดตั้งขึ้นในเมืองอุบลราชธานี) ขึ้นที่วัดสุปฏิณาราม และจัดตั้งโรงเรียนสอนหนังสือไทยขึ้นในวัดต่าง ๆ ในบริเวณเมืองอุบลราชธานีและเมืองใกล้เคียงอีกเป็นจำนวนมาก

สิ่งที่ควรยกย่อง ชื่นชมและน่าภูมิใจอีกประการหนึ่งคืองานประพันธ์ เช่น การเขียนประวัติตนเองให้คนรุ่นหลังได้ศึกษาเรียนรู้ และพิมพ์แจกเนื่องในงานทำบุญฉลองอายุครบ ๗๐ ปี ถ้าหากไม่มีหนังสือดังกล่าวนี้ไว้ การศึกษาค้นคว้าประวัติและผลงานของท่านคงทำได้ยาก การเขียน บทร้อยกรองว่าด้วยกาพย์ต่าง ๆ เพื่อให้ความรู้ ให้คติสอนใจด้วยถ้อยคำไพเราะ ก็น่าจะเป็นที่ควรแก่การยกย่อง ชมเชยยิ่งนัก

เหนืออื่นใดคือการเป็นนักเทศน์ พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจันโท) เป็นผู้เคร่งครัดในภารกิจพระสงฆ์ ท่านจะแสดงพระธรรมเทศนาอบรมสั่งสอนประชาชนอย่างสม่ำเสมอโดยเฉพาะ ในวันธรรมสวนะในระหว่างเช้าพรรษาคำบรรยายในการแสดงพระธรรมเทศนาดังกล่าวคณะศิษยานุศิษย์นำไปจัดพิมพ์เผยแพร่กว่าร้อยเรื่อง ท่านถือว่าท่านเป็นนักเทศน์แม้แต่อาการอาพาธจนถึงแก่กรรมภาพก็เพราะอุบัติเหตุที่เกิดขึ้นจากการขึ้นธรรมาสน์เพื่อแสดงพระธรรมเทศนานั้นเอง

จากการที่มีผลงานสำคัญมากมายนี้เอง พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจันโท) จึงได้รับพระราชทานสมณศักดิ์สูงขึ้นอยู่เสมอ จนเป็น พระราชาคณะชั้นรองสมเด็จพระ (ชั้นพรหม) นับเป็นพระสงฆ์รูปแรกของจังหวัดอุบลราชธานีที่ได้รับสมณศักดิ์ชั้น “รองสมเด็จพระ”

ส่วนที่ผู้คนส่วนหนึ่ง มีความสงสัยกรณีถูกถอดสมณศักดิ์จาก “พระเทพโมลี” เมื่อพ.ศ. ๒๔๕๘ นั้น พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจันโท) เล่าไว้ว่า

“...จะเล่าเรื่องการถูกถอดไว้ ให้แก่ลูกศิษย์ฟังนิดหน่อยพอกันสงสัยคือ ในสมัยนั้น

เพิ่งเกิดมหาสงคราม(สงครามโลกครั้งที่ ๑ – ผู้เขียน) ในประเทศยุโรปใหม่ ๆ อัดตโน ได้แต่ง

หนังสือแทนจดหมายเหตุชี้โทษแห่งทิวาขึ้นเรื่องหนึ่งให้ชื่อว่า “ธรรมวิยานุสาศ” แจกในงานศพ

ม.ร.ว. หลุยควงใหม่ ปราโมช ณ อยุธยา ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนวรจักรธรานุภาพ แต่

หนังสือนั้นขัดข้องต่อรัฐประศาสน์นโยบายของประเทศ เป็นเหตุให้ไม่ต้องด้วยพระราชนิยม เมื่อ

ทรงทราบจึงมีพระบรมราชโองการรับสั่งในถอดจากสมณะสงฆ์ ให้นำตัวไปกักไว้ที่วัดบวรนิเวศ

วิหาร ครั้นเมื่อพรรษาที่ ๔๐ ตรงกับวันที่ ๔ มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๕ ทรงพระราชทานอภัยให้อัดตโน

พ้นจากโทษ แล้วทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานตำแหน่งสมณศักดิ์ให้เป็นพระธรรมธีรราชมหามุนี มีตำแหน่งเสมอกับ พระราชาชั้นเทพ...”

(พระอุบาลีคุณูปมาจารย์, ๒๔๖๕ : ๓๓)

พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจันโท) ถึงแก่กรรมภาพ เมื่อวันที่ ๑๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๗๕ เวลา ๑๑.๔๐ น. ที่ห้องกลาง กุฏิเจิว วัดบรมนิวาส สิริรวมอายุ ๗๗ ปี พรรษา ๕๗

ท่านคือ “ปราชญ์” ของเมืองอุบลราชธานีโดยแท้

บรรณานุกรม

คณะศึกษานุปศิษย์วัดป่าวิเวกวัฒนาราม. **อศุตปวตฺติ พระธรรมเทศนาของพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจันทฺ) จันทร์** ม.ป.ท., ๒๕๔๘.

พรหมมุนี, พระ. “ตำนานวัดสุปัฏนาราม” ใน **ที่ระลึกในงานผูกพัทธสีมาและฉลองพระอุโบสถวัดสุปัฏนาราม จังหวัดอุบลราชธานี พ.ศ. ๒๔๗๕** พระนคร : โรงพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, ๒๔๗๕.

โพธิวงศาจารย์, (สิริจันทฺ) พระ, **หนังสือพุทธคุณเทศนาและอริยสังคยา**. ม.ป.ท., ๒๕๖๖.

ราชกวี (สิริจันทฺ) พระ, **ธรรมรัตนกถา** พระนคร, โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, ๒๕๕๗.

อุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจันทฺ) พระ. **นิสสัยโกศลนวกานุศาสน์และเขมสธณคมน์ วิธีเจริญสมณะและวิปัสสนาภูมิ** พระนคร, โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

-----, **มงคลสูตรวิภาคบรรยายและทศบารมีวิภาค**. พิมพ์สนองมฤตดาจิตในงานสมโภชน์หิรัญบัฏ พระพรหมมุนี (จันทปชฺโชโต สนั่น) วัดนรนาถสุนทรวิหาราม วันที่ ๘ กันยายน ๒๕๒๐.

-----, **หนังสือรัตนัยวิภาค**. พิมพ์ในงานศพนางสุนและนางสาวเปล่งศิริ อัครวิทย์, ๒๕๗๑.

-----, **หนังสืออศุตปวตฺติ**. ของพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจันทฺ) พิมพ์แจกในงานทำบุญมาตุศร ๗๐ ปีบริบูรณ์ วันที่ ๒๗ มีนาคม ๒๕๖๕.

เอนก นาวิกมูล. **พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ สิริจันทฺ (จันทร์) นักปราชญ์จากแดนอีสาน**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แสงดาว, ๒๕๕๐.